

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI
METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI**

ERGASHEVA G.A.

**Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish darslarida lug‘at
ustida ishlash usullari**

Samarqand – 2023

Ergasheva G. – Samarqand viloyati PYMO‘MM Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim metodikalari kafedrasida katta o‘qituvchisi. “ Boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish darslarida lug‘at ustida ishlash usullari ” *Umumta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun* uslubiy ko‘rsatma. Samarqand Viloyat PYMO‘MM 2023-yil.38 bet.

Taqrizchilar: F.Shodiyev O‘zbekiston –Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi filologiya fanlari nomzodi, dotsent

H.Qoraboyev– Samarqand viloyati PYMO‘MM Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim metodikalari kafedrasida katta o‘qituvchisi

Ushbu uslubiy ko‘rsatma boshlang‘ich sinflar o‘quv dasturida ona tili, o‘qish bolalarning lug‘atini boyitish, bog‘lanishli nutqni o‘stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta‘sirchanligini ta‘minlashning muhim omili ekanligi haqidagi ma‘lumotlar o‘z aksini topgan

Uslubiy ko‘rsatma hududiy markaz Ilmiy-uslubiy kengashining 18.02.2023- yil - 2-sonli yig‘ilish qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.

Kirish.

Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotdir" - deb aytishlarida katta ma'no bor. Haqiqatan,tilning insonlar o'rtasidagi kommunikativ vazifasi uning jamiyatda muhim ekanini anglatib turadi.

Inson o'z fikrini boshqa kishilarga og'zaki va yozma shaklda yetkazishi mumkin. Nutqning bu shakllari o'zaro bog'liq bo'lib, vazifalariga ko'ra o'xshash va farqli tomonlariga ega.Ularning har ikkisini jamiyat a'zolari o'zlashtirishlari zarurligini hayotning o'zi taqozo etadi. Og'zaki nutq tovush chiqarib aytiladi va eshutilish uchun mo'ljallanadi. U kishilarning nutq jarayoni vaqtidagi aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi.Yozma nutq esa tosh,yog'och, teri, metall, qog'oz kabilarga ko'rish asosida idrok qilinadigan doimiy belgilar orqali yozib qo'yiladi. Yozuv kishilarning o'zaro fikr almashishi va bilimlarni egallashning qudratli vositasi hisoblanadi. Yozma nutq avlodlarni bir-biriga bog'laydi, uzoq saqlanadi. Yozuv tufayli kishi fikri, insoniyat qo'lga kiritgan bilimlar avloddan-avlodga yetib boradi, abadiy yashaydi.

Lotin alifbosiga asoslangan o'zbek alifbosidagi harflar ham bosmasdan, ortiqcha jimjimasiz, qo'l uzmasdan bog'lab yoziladi. Shuning uchun yozuvga o'rgatish metodikasida harflarni qo'shishga alohida ahamiyat beriladi. O'quvchilar barcha harflarni bir-biriga qo'shish yo'lini bilishlari lozim.

Yozuvga o'rgatish, birinchi navbatda, grafik malaka hosil qilishdir. Har bir malaka ham ta'lim berish, ko'nikmani shakllantirish va shu asosida qator mashqlarni bajarish natijasida hosil bo'ladi.

Yozuv ko'nikmasini egallash ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib turli rasmiy hujjatlarni yuritishda kishilar unga ehtiyoj sezadi. Harflar shaklini to'g'ri yozish hujjatlarni o'qish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish darslarida lug'at ustida ishlash metodikasi

Boshlang'ich sinflar o'quv dasturida ona tili, o'qish bolalarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omilidir - deyiladi. Bu vazifalar grammatik mavzularni o'rganish, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi.

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi ham tilning jamiyatda tutgan o'rni, vazifasi bilan belgilanadi. Til - aloqa vositasi, chunki so'zlovchi fikr-mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglaydi.

Alifbe fani o'quvchilarni fikr bayon qilish va uni uqib olish faoliyatiga tayyorlaydi. Fikr til vositasida ro'yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilishning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifini o'zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun alifbe darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgarar nutqini anglashlarini ta'minlashdir.

Buning uchun o'qituvchi alifbe darslarida qo'llangan har bir so'zning va ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun savod o'rgatish darslarida so'zlar va ularning ma'nolari quyidagicha tanishtiriladi:

1. O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish.

O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchini ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblanadi.

Masalan, 1-sinf „Alifbe" darsligida xabib (do'st), dar-parda (oyna o'rniga shaffof qog'oz yopishtirilgan derazaparda), mag'rur (kekkaygan, mag'rur — kamtar), kamol (har tomonlama yetuk, to'kis, kamol topmoq — xazon bo'Imoq), xaroba (qarovsiz qolgan vayrona), qardosh (do'st, birodar, qarindosh-urug'), safdosh (harbiy xizmatda birga, tashkilotda birga), sarkarda (qo'mondan, lashkarboshi), zeb(bezak, ko'rk, husn), qasr (hashamatli saroy, ko'shk) kabi so'zlarga duch keladilar.

Bunday so'zlarning ma'nosini sinonimlar keltirib kengaytirish yo'li bilan qarama-qarshi ma'noli so'zlar bilan izoh berish yo'li bilan, gap tuzish orqali ma'nosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yo'li bilan tushuntirish mumkin. Bunday ishlash o'quvchilarda so'z ma'nolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

2. O'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarning hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib ololmaydilar. Ularning ma'nosini o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 1-sinflarda o'quvchilar ko'p ma'noli so'zning bir-ikki ma'nosi ma'nolarini bilib oladi.

3. O'quvchilar tilida kam qo'llanadigan so'zlar ma'nosi ustida ishlash. Adabiy tilga oid ba'zi so'zlar o'quvchilar nutqida kam qo'llanadi. Bu so'zning ma'nosini o'quvchi yetarli darajada tushunmaydi. Uning o'rnida oddiy so'zlashuvga doir, eskirgan yoki shevaga oid so'zlarni qo'llaydi. O'qituvchi ularni kitobiy so'zlar bilan almashtirish uchun nutqda qo'llashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga keltirishi zarur. Masalan, jim - tinch - osuda - osoyishta, yurakdan- dildan, soat strelkasi - soat millari, garmdori - qalampir, daqiqa - daqiqa, rayon- tuman kabi.

So'zlarning qo'llanishini faollashtirish uchun yozma ishlar o'tkazilayotganda

ham o‘quvchilar e’tiborni ayrim so‘zlarni boshqasi bilan almashtirishlariga qaratiladi. 1-sinfda rasmlar asosida og‘zaki hikoya tuzayotgan o‘quvchilarning nutq birliklari bir-biridan farqli bo‘lishi, biri ikkinchisining so‘zini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, Shirinsuxan - shirinsu‘z, nasim –tonggi yel (shamol), tanbehberdi - dashnom berdi, zilol suv - tiniq suv, kichik - mo‘jaz, tik — adil, nafis —nozik kabi.

Darsliklarda bola hissiyotiga ta’sir qiluvchi ko‘chma ma’nodagi badiiy ifodalar ko‘p qo‘llangan, ular ustida maqsadga muvofiq ishlash o‘quvchi nutqini jozibador qiladi, ularning nutqini adabiy tilga yaqinlashtiradi.

4. Yangi paydo bo‘lgan so‘z ma’nolari ustida ishlash. Sunday so‘zlar darslikda kam qo‘llanadi. Sunday so‘zlarning bolalar hayoti bilan bog‘liq bo‘lganlarini ajratib olib „Bilib qo‘ygan yaxshi" birikmasi ostida ishlansa, o‘quvchining nutqi zamon bilan baravar rivojlanib boradi.

5. Grammatik atamalar ma’nosi bilan tanishtirish. Avvalo, grammatik atamalarning to‘g‘ri talaffuzi, imlosi o‘rgatiladi. Shundan so‘ng misollar asosida uning mazmuni ochiladi, so‘ngra o‘qitish va mashqlar bajarish orqali o‘quvchilarning atama ma’nosini to‘laqonli anglashlariga erishiladi.

Lug‘at ustida ishlashda quyidagi metodik usullardan foydalaniladi:

1. So‘z ma’nolarini taqqoslash va ularni sharhlash. Bu usul ko‘chma ma’noli so‘z va iboralar, paronim so‘zlar, shakldosh so‘zlar ma’nosi, imlosi, talaffuzini izohlashda qo‘llaniladi Masalan, ziyrak - Zirak: odamning xususiyati (sezgirligi) - ziyrak; quloqqa taqiladigan taqinchoq - zirak. Bu so‘zlarning talaffuzi ham ikki xil.

2. So‘zlarni kuzatish usuli orqali ularning imlosini, ma’nosini va talaffuzini o‘rgatish. Masalan, o‘quvchilar guldon, gulchi, qutidor, gulli, gulsiz, guldor so‘zlarining tarkibini kuzatadilar, bu so‘zlar ma’nosidagi farqni izohlaydilar va tilning yangi so‘zlar hisobiga boyib borishini anglay boshlaydilar. Shu o‘rinda o‘qituvchi so‘zlarni o‘z so‘ziga aylantirish orqali aniq fikr yuritishga o‘rganish o‘quvchining burchi ekanini aytishi lozim.

Kuzatish usuli shakllari o‘zgarayotgan so‘zlarning imlosini o‘rgatishda ham qo‘llaniladi:.

3. Soʻzlarni belgilariga koʻra guruhlash usuli. Guruhlash aqliy faoliyat usuli boʻlib, u alifbe mashgʻulotlarida oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirishda muhimdir. Bu usul soʻzlarning anglatayotgan maʼnosi, turkumi, yasalishi, imlosi, uyasi kabilarga ajratish imkonini beradi. Guruhlash kuzatish va taqqoslash usuli bilan bogʻliq. Soʻzlarni guruhlash uchun, avvalo, ular kuzatiladi, soʻng taqqoslanadi. Bu jarayonda ularning oʻxshash va farqli tomonlari ajratiladi: Masalan, qavm-qarindoshlik boʻyicha guruhlash quyidagicha boʻlishi mumkin:

1. Ota urugʻi: ota, amaki, arnma, dada, buvi, buvo.
2. Ona urugʻi: ona, xola, togʻo, buvi, buvti.

Sifatlarda xususiyat bildiruvchi sifatlar (shoʻx, ogʻir, bosiq, aqlli, aqlsiz, hissiz, andishali, dangasa, tanbal, ishchan, mehnatsevar va hokazfl.), taʼm bildiruvchi sifatlar (shirin, achchiq, nordon, taxir, shoʻr, mazali, bemaza, chuchmal va hokazo.) va shu kabilar guruhlash musobaqasi tarzida uyushtirilishi mumkin. Maʼlum bir guruhdagi soʻzlar roʻyxatini tuzish ishini alifbo asosida yozdirish ham mumkin. Bu jarayonda guruhlash uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin:

1. Bolalar oʻyinlari nomining lugʻatini tuzing.
2. Ertak nomlari roʻyxatini tuzing.
3. Joy nomlari roʻyxatini tuzing.

Bular oʻrganilayotgan mavzularga bogʻliq holda tashkil etiladi

Soʻz tilning maʼno bildiradigan asosiy birligidir. Soʻz va soʻz birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud boʻlgan barcha soʻz va iboralarning yigʻindisi lugʻat tarkibi yoki leksika deyiladi.

Leksikologiya oʻzbek tilining lugʻat tarkibini oʻrganadigan boʻlimdir. Leksikologiya lugʻat tarkibidagi soʻzlarning nutqda maʼno ifodalash xususiyati, qoʻllanish faolligi, boyib borishi, baʼzi soʻzlarning eskirib, isteʼmoldan chiqib ketishi, maʼno koʻchish hodisasi kabilarni oʻrganadi. Shu sababli leksikologiya lugʻat ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan oʻzaro bogʻlangan, mazmunga mos soʻz va soʻz birikmalarining maʼlum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi.

Kishining lugʻati qanchalik boy va rivojlangan boʻlsa, uning nutqi ham shunchalik boy boʻladi; oʻz fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lugʻatning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning muhim sharti hisoblanadi.

Hozirgi oʻzbek adabiy tili ulkan lugʻat boyligiga ega. Besh jildlik „Oʻzbek tilining izohli lugʻati“ da 80000 dan ortiq soʻz va soʻz birikmasi berilgan boʻlib, bular umumiy qoʻllaniladiganlaridir. Bunga oʻzbek tilida nashr etilgan turli terminologik lugʻatlarda, oʻzbek tili sinonimlari, antonimlari, frazeologik lugʻatlarida va turli izohli lugʻatlarda berilgan soʻzlar qoʻshilsa, lugʻat boyligi yana ming-minglab oshadi. Bulardan tashqari, juda koʻp soʻzlar koʻp maʼnoni bildiradi. Masalan, shu izohli lugʻatda bosh soʻzining 40 dan ortiq asosiy va frazeologizm bilan bogʻlangan maʼnoda ishlatilishi berilgan.

Maktabda nutq oʻstirishning muhim vazifalaridan biri lugʻat ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yoʻnalishlarini ajratish va asoslash, oʻquvchilarning lugʻatini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lugʻat ustida ishlash metodikasi toʻrt asosiy yoʻnalishni koʻzda tutadi:

1. Oʻquvchilar lugʻatini boyitish, yaʼni yangi soʻzlarni, shuningdek, bolalar lugʻatida boʻlgan ayrim soʻzlarning yangi maʼnolarini oʻzlashtirish. Ona tilining lugʻat boyligini bilib olish uchun oʻquvchi oʻz lugʻatiga har kuni 8-10 ta yangi soʻzni, shu jumladan, Alifbe darslarida 4-6 soʻzni qoʻshishi, yaʼni shu soʻzlar maʼnosini oʻzlashtirishi lozim.
2. Oʻquvchilar lugʻatiga aniqlik kiritish. Bu oʻz ichiga quyidagilarni oladi:
 - 1) oʻquvchi puxta oʻzlashtirmagan soʻzlarning maʼnosini toʻliq oʻzlashtirish, yaʼni shu soʻzlarni matnga kiritish, maʼnosi yaqin soʻzlarga qiyoslash, antonim tanlash yoʻllari bilan ularning maʼnosiga aniqlik kiritish; 2) soʻzning kinoyali maʼnosini, koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻzlashtirish; 3) soʻzlarning sinonimlarini, sinonim soʻzlarning maʼno qirralarini oʻzlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning maʼnosini oʻzlashtirish.

3. Lugʻatni faollashtirish, yaʼni oʻquvchilar maʼnosini tushunadigan, ammo oʻz nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lugʻatidagi soʻzlarni faol lugʻatiga oʻtkazish. Buning uchun shu soʻzlar ishtirokida soʻz birikmasi va gaplar tuziladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan soʻzlarni oʻquvchilar faol lugʻatidan nafaol lugʻatiga oʻtkazish. Bunday soʻzlarga bolalarning nutq muhiti taʼsirida oʻzlashib qolgan adabiy til meʼyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va soʻzlashuv tilida qoʻllanadigan sodda soʻz va iboralar, sheʼr va ijtimoiy guruhga oid soʻzlar kiradi. Adabiy til meʼyori degan tushunchani oʻzlashtirgach, oʻquvchilar yuqorida izohlangan soʻzlar oʻrniga adabiy tildagi soʻzlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid soʻzlar, soʻzlashuv tilida ishlatiladigan sodda soʻz va iboralar oʻquvchilarning faol lugʻatidan chiqib keta boshlaydi.

Oʻquvchilar lugʻati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi:

1. Atrof-muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning oʻyini va oʻqish faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish.

Tabiat qoʻyniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan koʻpgina yangi nom va iboralarni oʻrganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan oʻtkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi. ayrim soʻzlar maʼnosiga aniqlik kiritiladi.

Alifbe darsida bolalar lugʻati maʼlum mavzularga oid soʻzlar hisobiga ham boyiydi. Ular lugʻatiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi yoqimtoy, shirinsoʻz, mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar kabi koʻpgina soʻzlar qoʻshiladi.

Bolalar mustaqil oʻqishga oʻrganganlaridan keyin ular lugʻatiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta taʼsir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari mustaqil oʻqish va unga rahbarlik shakllari oʻquvchilar lugʻatini boyitishning, nutqini oʻstirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi.

Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'zlarning o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi.

Bulardan tashqari, kinofilm va tele ko'rsatuv matnlari, o'qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o'quvchilar lug'atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi.

Lug'atni boyitishda turli lug'atlar juda foydali qo'llanmadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun „Imlo lug'ati" mavjud. O'qituvchi ma'lumot uchun ham, material tanlash uchun ham turli lug'atlardan (o'zbek tilining sinonimlar, antonimlar, frazeologik lug'atlaridan, turli terminologik lug'atlardan) muvaffaqiyatli foydalanadi.

2. So'z ma'nosini tushuntirish.

So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini o'stiradi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarning atamaları ham tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar.

So'zning ma'nosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va darsning asosiy mavzusidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma'nosi tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlarni, uni tushuntirishning eng qulay usullarini va darsning qaysi o'rnida tushuntirishni belgilab oladi.

Alifbe kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma'nosini

bilmaydigan ayrim soʻzlar matnni oʻqishdan oldin tushuntiriladi.

Matnni oʻqish jarayonida soʻz maʼnosini tushuntirishga chek qoʻyish kerak.

Agar biror soʻzni matnni oʻqish vaqtida tushuntirish zaruriyati tugʻilsa, matn mazmunidan oʻquvchilar diqqatini chalgʻitmagan holda shu soʻz maʼnosi qisqacha tushuntiriladi.

Koʻchma maʼnoda ishlatilgan obrazli soʻzlar va badiiy nutq birliklari matn oʻqilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning maʼnosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi.

Metodikada soʻzlarni tushuntirishning quyidagi usullaridan foydalaniladi:

1. Soʻzni kontekst asosida tushuntirish. Bunda oʻquvchilar tushunmaydigan soʻz ularga tushunarli soʻzlar qoʻllangan gap (yoki matn) yordamida tushuntiriladi.

2. Soʻz maʼnosini lugʻatdan va oʻqish kitoblarida matn ostida berilgan izohdan foydalanib tushuntirish

3. Soʻz maʼnosini shu soʻzning maʼnodoshi yordamida tushuntirish.

Masalan, sabo — shabada, mudofaa — himoya, soz, anda — musiqachi, diyor — vatan, inshoot — bino, samo — osmon kabi. Soʻzni sinonim tan-lash bilan tushuntirganda, shu soʻzning stilistik (uslubiy) ahamiyatini ham koʻrsatish zarur.

4. Tanish boʻlmagan soʻz bilan ifodalangan tushunchani tanish boʻlgan soʻz bilan ifodalangan tushunchaga (uning antonimiga) taqqos-lash orqali tushuntirish. Masalan, ishchan tushunchasini dangasa tushunchasiga, rostgoʻy soʻzini yolgʻonchi soʻziga taqqoslab tushuntirish mumkin.

Koʻchma maʼnoda ishlatilgan soʻz va soʻz birikmalari, tasviriy vositalar, maqollar ham taqqoslash usulidan foydalanib tushuntiriladi.

5. Soʻzni oʻziga yaqin tushuncha — boshqacha ifoda etish bilan tushuntirish. Bunda tushuntiriladigan soʻzning izohi qisqa va aniq boʻlishi kerak. Masalan, oʻzboshimchalik - oʻz xohishicha ish tutish, ishni oʻzi xohlaganicha bajarish; mutaxassis — biror hunar egasi; shunqor - uzoq uchadigan koʻzi oʻtkir qush; mesh — mol terisidan tikilgan idish; guldon — gul solib qoʻyiladigan idish va boshq.

Ba'zi so'zlar ularning vazifasini izohlash orqali tushuntiriladi. Masalan, kombayn — bir vaqtning o'zida donni o'radigan, yanchadigan, tozalaydigan qishloq xo'jalik mashinasi; ekskavator — bir vaqtning o'zida erni qazib tuproqni yuk mashinasiga ortadigan mashina; aerodrom — samolyotlar turadigan, uchib ketadigan yoki kelib qo'nadigan joy va hokazo.

6. So'zni predmetning asosiy belgisini izohlash orqali tushuntirish.

Masalan, yantoq - suvsiz joyda o'sadigan ninasimon tikanli o'simlik; akula — okeanlarda yashaydigan juda katta yirtqich baliq.

7. Axloqiy, mavhum tushunchalarni ifoda etuvchi so'zlarning ma'nosini misollar yordamida tushuntirish. Buning uchun o'quvchilar o'rgangan badiiy asardan axloqiy fazilatga ega bo'lgan asar qahramonining qilgan ishlari tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, so'z ma'nosini tushuntirish ustida ishlash o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini ravonlashtiradi.

Ma'nodosh so'zlar ustida ishlash

Ma'nodosh so'zlar (sinonimlar) talaffuzi, yozilishi bir xil bo'lgan bir umumiy tushuncha (ma'no) ifodalaydigan so'zlardir. Sinonimlar bir-biridan qo'shimcha ma'no qirrasini, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi jihatidan o'zaro farqlanadi. Katta, ulug', buyuk, zo'r, aZim, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant sinonimik qatorini tashkil qilgan so'zlardan katta so'zi keng tushunchani anglatib, aniq tushunchaga nisbatan ham, mavhum tushunchaga nisbatan ham ishlatilaveradi. Ulug', biiyuk, zo'r, awn, ulkan so'zlari hajmi ancha katta bo'lgan narsalarga, bahaybat, haybatli so'zlari esa o'lchovi juda katta bo'lgan narsalarga nisbatan ishlatiladi. Yirik kam ishlatiladi. Gigant kitobiy uslubga xos bo'lib, asosanjoy, qurilishga nisbatan qo'llanadi.

Sinonimlar tilni leksik tomondan boyitadi, shuning uchun bunday so'zlar bilan ishlash juda muhim.

Boshlang'ich sinflarda sinonim haqida nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashq yordamida shakllantiriladi.

Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfdan boshlanadi: o'quvchilar

berilgan soʻzning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga oʻrgatiladi.

Oʻquvchilar lugʻatini maʼnodosh va zid maʼnoli soʻzlar bilan boyitish oʻz fikrini aniq, ravon va ifodali bayon etishga yordam beradi.

Koʻp maʼnoli va shakldosh soʻzlar ustida ishlash

Oʻquvchilar nutqida koʻp maʼnoli soʻzlar uchrab turadi, ammo ular koʻp maʼnoli soʻz ekanini tushunib yetmaydilar.

Oʻqituvchi badiiy asar ustida ishlash jarayonida oʻquvchilarni koʻchma maʼnodagi soʻzlar bilan tanishtirish orqali ayrim soʻzlar koʻp maʼnoda ishlatilishini tushuntirib boradi. Shu bilan birga, maxsus mashqlar ham ishlatiladi:

1. Soʻzlarning soʻz birikmasidagi maʼnosini qiyoslash: soat yurdi, poezd yurdi, ukam yurdi; tosh yo 'I, tosh yurak'; kumush qoshiq, kumush osmon, kumush qish.

2. Gapnlarni oʻqib, ajratib koʻrsatilgan soʻzlarning maʼnosini aytish: Bu yil yoz issiq bo 'Idi. Sen oʻrtogʻingga xat yoz.

Boshlangʻich sinflarda koʻp maʼnoli va shakldosh (omonim) soʻzlar yuzasidan nazariy maʼlumot berilmaydi, bunday tushunchalarni shakllantirishga tayyorgarlik koʻriladi, xolos.

Oʻquvchilar nutqini boyitishda maqollar katta ahamiyat kasb etadi. Maqollar oʻqish uchun ham, suhbat uchun ham, hikoya tuzish uchun ham, grammatik tahlil va yozuv uchun ham juda qulay materialdir. Ular ixcham, sermazmun va taʼsirchan boʻladi; maqollar oʻquvchilarning badiiy didini oʻstiradi, nutqqa eʼtibor bilan qarashga, toʻgʻri, mantiqiy fikrlashga oʻrgatadi, estetik tarbiyasida muhim oʻrin tutadi. Alifbe kitoblarida mavzuga bogʻliq holda, yozuv darsliklarida esa mashq matnlari ichida xilma-xil mavzularda juda koʻp maqollar beriladi.

Natijada oʻrni bilan maqollardan foydalana boshlaydilar.

Oʻquvchilar maqollarni yoqtiradilar, shuning uchun ham maqollar bilan berilgan topshiriqlarni jon-dildan bajaradilar. Oʻqituvchi shularni hisobga olib, maqollar bilan xilma-xil mashqlar ishlatish orqali oʻquvchilarga soʻzlarning majoziy maʼnosini, koʻp maʼno ifodalashini amaliy singdirib boradi.

Mantiqiy mashqlar

Mantiqiy mashqlar bolalarning narsa va atrof-muhit haqidagi bilimlarini tartibga soladi va ularga to'g'ri fikrlash usullarini o'rgatadi. O'quvchi maktabga kelganda, ko'p lug'at boyligiga ega bo'lsa ham, odatda, tafakkurning taqqoslash, qarshi qo'yish, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalanishni bilmaydi (ayniqsa, bilish faoliyatining obykti aniq predmet emas, uni ifodalovchi so'zlar bo'lsa). Mantqiy mashqlarning vazifasi u yoki bu narsa va hodisalar bilan tanishish

asosida bolalarni predmet va hodisalardan muhimini, umumiyisini ajratishga, so'z bilan aniq ifodalashga o'rgatish, bolalarga mantiqiy usullar tizimini o'rgatish bilan bilimni material tomondan boyitish va uni aqliy tomondan o'stirish hisoblanadi.

Mantiqiy mashqlar bolalarning so'z boyligi va tilining umumiy o'sishida katta ahamiyatga ega bo'lib, lug'at ishi va tilga oid boshqa ishlar bilan bog'lab olib boriladi. Logik mashqlar juda xilma-xil:

1. Narsalarning mavzuga tegishli guruhini tuzish: ust kiyimlar (ko'ylak, kostyum,...) va oyoq kiyimlar (botinka, tufli, ..); uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar kabi. Bunda bolalar „Bu nima?“so'rog'iga javob berishga o'rgatiladi:

Bu nima? - Avtobus. Avtobus nima? — Mashina.

2. Bir turdagi narsalarni sanab ko'rsatish va umumlashtiruvchi bir so'z bilan nomlash. Masalan, stol, stul, shkaflar bir so'z bilan qanday nomlash mumkin? (Mebel)

3. Berilgan narsalardan bir guruhga kirmaydiganlarini ajratish.

Masalan, qalam, chizg'ich, o'chirg'ich, stul ko'rsatiladi, o'quvchilar o'quv qurollarini ajratadilar, stul o'quv quroliga kirmasligini, mebel ekanini aytadilar. Bunday mashq o'yin tariqasida o'tkazilishi ham mumkin: ma'lum so'zlar berilib, ortiqchasini topish va nima uchun ortiqcha ekanini tushuntirish talab etiladi: qaldirg'och, chumchuq, mushuk, musicha.

4. Predmet nomlari va belgi bildirgan so'zlarni guruhlarga ajratish.

Bunda so'zlar choynak, tasha, bolta, piyola, arra, tarelka kabi aralash beriladi. O'quvchilar guruhlab, idishlar nomi: choynak, piyola, ... ; ish qurollari nomi:

tesha, bolta, ... kabi aytadilar. Narsa belgisini bildirgan soʻzlar ham aralash beriladi, bolalar toʻrt guruhga (rang, maza, shakl, xususiyat) ajratadilar.

5. Qarama-qarshi qoʻyish bilan umumlashtirish: qaldirgʻoch, chumchuq, bulbul- qushlar, tovuq, xoʻroz, kurkalar-chi? (Parrandalar.)

Mantiqiy mashqlar sermazmun boʻlishi, oʻquvchilarning tajribasi bilan bogʻlanishi, ularni toʻgʻri fikrlashga oʻrgatishi, bilimlariga aniqlik kiritishi va tartibga solishga xizmat qilishi lozim. Bunday mashqlardan oʻrni bilan boshqa darslarda ham, oʻqish va grammatika darslarida ham foydalaniladi.

Savod oʻrgatish darslarida lugʻat ustida ishlashning oʻziga xos xususiyatlari

Bola birinchi sinfga kelgach, lugʻati tezlik bilan boyiydi. Chunki, uning uchun maktabdagi hamma narsa yangi ana shularning nomini oʻzlashtiraboshlaydi. Boshlangʻich sinflarda lugʻat ishini keng olib borish oʻquvchilarning savodxonligini oshirish uchun, grammatik qonun-qoidalarni puxta bilish uchun, nutqni oʻstirish uchun va mantiqiy fikrlash malakasini egallashda muhim ahamiyatga egadir. Lugʻat ishi bolalarni koʻp gapirtirish, oʻqiganlarni ongli ravishda oʻzlashtirish, shuningdek, sinonim, omonim, antonim jihatidan bir-biriga qarama-qarshi boʻlishini ayniqsa, bogʻlanishli matnlarda soʻzlarning yangi-yangi maʼno kasb etishini tushunishga oʻrgatiladi.

Dasturning bunday murakkab talablarini amalga oshirishda, oʻquvchini juda yoshligidan boshlab soʻz ustasi qilib yetishtirish uchun alifbe davrida olib boriladigan lugʻat ishlarini oʻqish darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak. Bu esa oʻqituvchidan yuksak mahorat talab qiladi. Boshlangʻich sinf oʻquvchisi darslik bilan ishlar ekan, soʻzlar ifoda va iboralar ustida ishlab berish orqali tizimli ravishda amalga oshiriladi.

Boshlangʻich sinf dasturida lugʻat ishiga katta eʼtibor beriladi. Chunonchi, oʻquvchilarning har bir soʻzini tushungan holda oʻqishlari va oʻz nutqlarida bu soʻzni oʻrinli ishlatishlari uchun birinchi sinfdanoq lugʻat ustidagi ishlar avval ogʻzaki, oʻquv yilining ikkinchi yarmidan boshlab esa, jadal ravishda yozma

ifodalab borilishi kerak, o'quvchilar shakl jihatidan turlicha bo'lgan so'zlar bir xil yoki yaqin ma'no bildirishini ba'zi so'zlarning ma'no jihatidan bir-biriga qarama-qarshi bo'lishini, ayniqsa, bog'lanishli matnlarda so'zlarning yangi-yangi ma'no kasb etishini tushunishga o'rgatadi.

Dasturning bunday murakkab talablarini amalga oshirishda o'quvchini juda yoshligidan boshlab so'z ustasi qilib etishtirish uchun, alifbe davrida olib boriladigan lug'at ishlarini o'qish darslarida murakkab tarzda davom ettirish kerak. Bu esa o'qituvchidan yuksak mahorat talab etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi maktabga kelar ekan, u sinfdagi ko'pgina buyumlarni ko'radi, lekin ularning ayrimlarini nomi nima, qanday belgisi bor, turmushda qanday ahamiyat kasb etadi, ayrim narsalar hakida aniq tasavvurga ega bo'lmaydi. Bunday narsalar o'qituvchi tomonidan shu kunning talabi asosida asta-sekinlik bilan o'rgatib boriladi. Og'zaki suhbat jarayonida tushunishi o'yin notanish so'zlar, so'z birikmalari tushuntirib beriladi. Masalan, o'qituvchi sinf xonasidagi stol, stul, parta, doska, shkaf va turli xil stendlarda aks etgan ko'rgazmalar orqali o'quvchilarga lug'at ustida ishlash imkoniyatlari yaratiladi. Shu bilan birga o'quvchilarni so'z boyligini oshirishda tarqatma materiallardan unumli foydalanish yangi uchraydigan so'zlarni lug'at daftariga yozib qo'yish, ma'nosini izohlash, yangi uchraydigan so'zlarga gaplar tuzish, ma'no va mohiyatini anglab etish orqali o'quvchilarda lug'at boyligi oshib boradi. O'quvchi to'g'ri yozish malakasini egallagach, ularga o'rgangan predmetlarining nomlarini notanish va noaniq so'zlarni lug'at daftarga qayd ettirib boriladi. Kun sayin o'zbek tilimiz yangi-yangi so'z va iboralar bilan o'z davrasini kengaytirib bormoqda. Shakli har-xil bo'lsa ham, ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlarni katta, buyuk, ulug', qarama-qarshi ma'noli so'zlarni baland-past, katta-kichik, yosh-qari, oq-qora, yaxshi-yomon, achchiq-shirin kabi so'zlardagi grammatik qonun-qoidalar bilan isbotlash uchun o'quvchilarga misollar topish o'rgatib boriladi. Biroq yuqoridagi fikrlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tushunarli bo'lavermaydi. Shuning uchun lug'at ustida ishlash talab qilinadi.

Lug'at ustida ishlash og'zaki va yozma shaklda olib boriladi. Og'zaki

shakldagi mashgʻulotda oʻquvchi uchun oʻqish, yozish qiyin boʻlgan soʻzlarning mazmuni tushuntiriladi, talaffuzi va yozilishi oʻrgatiladi. Oʻquvchilar ana shu soʻzlardan foydalanib, mustaqil gap tuzib oʻrgatiladi. Yozma shakldagi mashgʻulotda esa, qiyin soʻzlar ustida yozma ishlar olib boriladi. Matni diqqat bilan kuzatish natijasida tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzlar ajratib olinadi. Yangi, qiyin soʻzlarni yakka-yakka yozdirish, ularni konteks ichida qoʻllash yoʻli bilan shu soʻzlarning imlosi oʻrgatiladi. Lugʻat ustida ishlash jarayonida oʻquvchilarning bilim doirasini hisobga olish matndagi murakkab soʻzlarni belgilash zarur.

Masalan: ulgurji, marketing boj, valyuta, ayriboshlash, raqobat, auktsion, aʻyon, sarbon, karvon, qofiya, xavf va boshqalar. Shu soʻzlar ishtirokida ikki uchta gap tuzib oʻtilgan mavzuga bogʻlab tushuntiriladi.

Boshlangʻich sinflarda oʻqish darsi tashkil etilgandan soʻng, hilma-xil mashqlar, savol javoblar orqali qiyin soʻzlarni oʻquvchilar qay darajada oʻzlashtirganliklari tekshirib koʻriladi. Oʻquvchini doskaga chiroyli avvalgi darslarda oʻtilgan soʻzlardan ikki uchtasining maʼnosi qanday oʻqilishi soʻraladi. Bunda kesma harflardan foydalaniladi. Oʻquvchi notanish soʻzni aytganda oʻqituvchi va sinfdagi barcha oʻquvchilar soʻzning talaffuzini diqqat bilan eshitadilar. Doskadagi oʻquvchi soʻralgan ikki uch soʻzni ikkilanmay dadil misollar bilan aytib bersa oʻqituvchi tomonidan ragʻbatlantiriladi. Ikkinchi oʻquvchidan soʻralganda, soʻzlarni ikkilanib aytsa avval notoʻgʻri aytib, soʻngra uni oʻzi tuzatib toʻgʻri talaffuz qilsa oʻqituvchi uning u yoki bu soʻzda ikkilanganligini eslatib kelgusi darsga puxta oʻzlashtirib kelishni topshiradi. Oʻqituvchi oʻquvchilarning notanish soʻzlarni qanday oʻzlashtirib borayotganliklarini tekshirib turadi. Oʻquvchilarning notanish soʻzlarni qanchalik oʻzlashtirganliklari tekshirilganda, ularning diqqatini lugʻat ustida ishlashga jalb etish va bu ishga ularni qiziqtirishga eʼtibor beriladi. Matnda uchragan notanish soʻzlar ishtirok etgan gaplardan koʻrgazmali qurol tayyorlanadi. Notanish soʻzlarni faol lugʻat fondiga aylantirish uchun har-xil izchil usullardan foydalaniladi. Soʻzlarni yodlab bilib olish ham notanish soʻzni bilib olishga yordam beradi. Oʻquvchilar lugʻatining boyib borishini hisobga olish va baholab berish zarur.

Lugʻat ishi orqali oʻqishning ongli boʻlishi va imloni oʻzlashtirish taʼminlanadi, oʻquvchining dunyoqarashi shakllanadi, unda vatanparvarlik hissi tarbiyalanadi.

Alifbe davrida va undan keyingi oʻqish darslarida matndagi tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzlarning maʼnosi tushuntiriladi. Matndagi obrazli ifodalar, qarama-qarshi maʼnoli, maʼnosi bir biriga yaqin boʻlgan soʻzlar oʻquvchilarga toptiriladi va shu soʻzlardan oʻz nutqida foydalanishga oʻrgatiladi.

Oʻqituvchi oʻquvchilar bilan lugʻat ustida ish olib borganda quyidagilarga eʼtibor berishi kerak.

1. Har bir soʻzning talaffuzini analiz qilish ifodali oʻqish oʻqitilgan matni reja asosida oʻquvchilarga kichik-kichik savol berib soʻzlatish.
2. Sinonim, antonim, omonim asl va koʻchma maʼnoli soʻzlar bilan ishlash.
3. Matndagi tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzlarga oʻquvchilar diqqatini tortish, matndagi soʻzning maʼnosini tushuntirish va ogʻzaki nutqdagi toʻgʻri foydalanishga oʻrgatish.
4. Oʻquvchilarning adabiy til normalariga, qonun-qoidalariga boʻysundirilgan nutqda soʻzlashini taʼminlash.
5. Oʻquvchilar nutqida mahalliy shevalar taʼsirining boʻlmasligiga erishish.
6. Oʻquvchilarni barcha uchun tushunarli qilib soʻzlashga va nooʻrin (innay-keyin, shunday qilib, haligi-haligi) soʻzlardan yiroq boʻlishga odatlantirish.
7. Oʻquvchining matndagi har bir soʻziga shaxsiy munosabatni bildirib borishga oʻrgatib borish. Masalan, 1-sinf oʻquvchisi «alifbe» dan yu harfi va tovushi bilan tanishtirilayotganda «buyuk» soʻzini oʻqiydi shakli har boʻlib maʼnosi bir-biriga yaqin soʻzni topishni oʻquvchi oʻrtogʻidan soʻraydi. Agar oʻquvchi «buyuk» soʻzidan avvalroq oʻqigan «katta» soʻzini topa olsa bu 1-sinf oʻquvchisi uchun katta yutuqdir. Bolalar iloji boricha, mustaqil holda soʻzning maʼnosini, talaffuzini tushunishga harakat qilishsin. Agar tushunilishi qiyin boʻlgan soʻzni yoki fikrni oʻqituvchi yoramida bilib olaversa, unda oʻquvchining ijodiy fikrlash qobiliyati, tafakkuri oʻsmay qolishi mumkin.
8. Oʻquvchi oʻtilganlarni hikoya qilib berganda talaffuziga, urgʻusiga

alohida e'tibor berishga odatlantirish zarur. Agar biror so'zni noto'g'ri talaffuz etsa, uni bir necha marta takrorlatish hatto yodlatish ham mumkin.

Ma'lumki o'qituvchi bir darsni zamon talabi asosida o'tkazish uchun juda ko'p adabiyotlar bilan tanishish, o'quvchilarning bilim darajasini, yoshi psixologik xususiyatlarini, iqtidorini hisobga olish zarur.

O'qituvchi nafaqat lug'at ustida ishlashni, balki ularni estetik tarbiyasini, e'tiqodini ham shakllantirib borish kerak. Shunda biz kutgan natijaga erishamiz.

Ona tili va o'qish darslarida lug'at ustida ishlashning zamonaviy usullari

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tilining tizimlikka rioya qilgan holda bolalar nimalarni o'rganishlarini va dasturni bilishlari zarur, har bir darsda lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor berilishi lozim. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari fonetikaning unli va undoshlar, xarf va tovush, xarf birikmalarining qo'llanilishi, bosh va kichik harf kabi ma'lumotlar bilan tanishadilar.

Keyinchalik kursdan fonetika, orfoepik, grafika va orfografikdan nutq tovushlari, ularning hosil bo'lishi, unli va undosh tovushlar, jarangli va jarangsiz undosh tovushlar, bo'g'in, bo'g'in ko'chirish, urg'u, urg'uli va urg'usiz bo'g'in, urg'uning ma'no ajratishdagi roli (olma-ot, olma-fe'l, atlas-mato, atlas-o'quv quroli) kabi mavzularni o'tish uchun o'qituvchi egallagan bilimlariga asoslanishi lozim.

O'qituvchi ta'limning har bir bosqichida o'quvchining nutq taraqqiyotida bo'ladigan o'zgarishlarini bilishi va unga tayanishi lozim. Har bir darsda o'quvchining lug'at boyligi, so'z boyligi oshib borishi lozim.

O'quvchilarning lug'at ustida ishlashda, so'z boyligini oshirishda o'qituvchi zamonaviy usullardan foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bular quyidagilar.

1. Tushuntirish-namoyish etish metodi. O'qituvchi tomonidan bilimlar tayyor xolda beriladi. Ona tilining qonun-qoidalari tushuntiriladi va

mustahkamlanadi. Bu darsda o'quvchilar bayon qilinayotgan bilimlarni tinglaydilar va xotirada saqlashga xarakat qilishlari kerak.

2. Muammoni bayon qilish metodi. O'qituvchi o'quvchilar oldigi ma'lum bir muammo qo'yadi va ularning mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlash orqali bu muammoni hal qila boshlaydi.

3. Qisman izlanuvchanlik metodi. Ta'limning bu metodi shu bilan xarakterliki, o'quvchi dars jarayonida ma'lum bir o'quv muammosini qo'yadi, ammo uni mustaqil hal qilish yo'llarini ko'rsatmaydi. Har bir o'quvchi muammoni mustaqil hal qilish uchun o'zicha izlanadi, ijodiy faoliyat ko'rsatadi. Muammoning o'qituvchi tomonidan qo'yilishi metodni qisman ijodiy qilib qo'yadi.

Ayniqsa, izlash ya'ni so'zlarni topishga intilish, qidirish kabi topshiriqlar o'quvchilarni yanada lug'atini boyishga olib keladi, Uni bog'lanishli nutqi ham rivojlanadi, har bir so'zni to'g'ri aytishga, talffuzi, nutq malakasi shakllanadi.

Shunday qilib, Savod o'rgatish darslarida bunday metodlardan foydalanish o'quvchilarning til materiallariga qiziqishini kuchaytiradi, o'quv-biluv faoliyatini faollashtiradi, til hodisalarini mustaqil tahlil qilishga o'rganishi orqali ularda mustaqillik shakllanadi, o'quvchilarni kommunikativ faoliyatiga puxta tayyorlash imkonini yaratadi.

So'z va bo'g'inlarni o'rgatishda tovush va xarflarni alohida-alohida aytib o'qimaslikka, balki tovush va harflarni bo'g'inda to'g'ri qo'shib talaffuz qilishga, so'zlarni og'zaki nutqdagi kabi yaxlit xolda tovushlar uyg'unligiga rioya qilib o'qishga odatlantiriladi.

Alifbe darslarida shu metodlardan foydalanib dars o'tish yaxshi samarali natijalar beradi.

Lug'at ustida ishlashning shakli, usullari va vositalari.

Savod o'rgatish darslarida lug'at minutini o'tkazishga hozirlik ko'radi.

Ko'rgazmali qurol tayyorlanadi.

So'zlarni bo'g'inga, bo'g'inni esa unli va undosh tovushlarga ajratish shuningdek, tovushlardan bo'g'in, bo'g'inlardan so'z, so'zlardan gap tuzishga quyidagicha ko'rgazmali qurol hozirlash mumkin.

(unli tovushni qizil, undosh tovushni ko'k rangda yozish ma'qul).

So'zlar Bo'g'inga bo'lish Unli tovush Undosh tovush

Singlim Sing-lim 2 5

Zulfiya Zul-fiya 3 3

Paxtakor Pax-ta-kor 3 5

O'qituvchi o'quvchilardan «asbob» so'zi necha bo'g'in? Unli tovushlarni ayting, undosh tovushlarni ayting, yana talaffuz qiling. Avvalda o'qituvchi har bir so'zni talaffuz qilib ko'rsatadi. So'ngra har bir so'z talaffuzi o'quvchilarga mashq qildiriladi. Ba'zan o'quvchilar stul, stakan deb talaffuz qilsa, uni faol o'quvchilar tuzatadi. Bunda o'quvchi har bir so'zni to'g'ri, aniq talaffuz qilishga harakat qiladi. Chunki uning xatosini o'qituvchi emas, balki o'z sinfdoshi tuzatyapti.

- Stul so'zi necha bo'g'in?

- Unli tovush nechta?

- Undosh tovushlar-chi?

- Yana talaffuz qiling?

Shu so'zlar ishtirokida og'zaki gaplar tuzdirish mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarga so'zlarni talaffuz qilganda, to'g'ri ravon talaffuz qilish kerakligini tushuntirmog'i lozim.

«Imlo lug'ati» bilan ishlash.

Imlo lug'ati ustida ishlash alifboni o'rganish bilan bog'liq. O'quvchilar alifboni yaxshi bilib olgach, imlo lug'ati bilan ishlashga o'tiladi. Bunda ko'proq qiyin so'zlarni o'rgatish ko'zda tutiladi. Masalan, p va f harflarining yozilishi o'tilgandan keyin fosh, payvand, afsona, insof, kifoya, parvona, vazifa kabi so'zlarni tanlaydi. Dars boshlanishi oldidan barcha o'quvchilarning «Imlo lug'ati» bor - yo'qligi aniqlanadi, kimda lug'at bo'lmasa, tayyorlab qo'yilgan lug'atlardan beriladi, vazifa tushuntiriladi. O'quvchilarning diqqati lug'at bilan ishlashga jalb qilinadi. O'qituvchi vaqtni belgilab qo'yib, birinchi so'z (fosh) ni aytadi.

O'quvchilar bu so'zni lug'atdan topishga barovar kirishadilar. So'zni birinchi topgan o'quvchi qo'lini ko'taradi. Shu usul bilan qolgan so'zlar ham

lugʻatdan toptiriladi. Dastlabki bir soʻzni lugʻatdan topish uchun 2-3 daqiqa sarflansa, keyinchalik muntazam olib borilgan mashq natijasida, bir soʻzni topish uchun 15-20 sekund kifoya qiladi.

Bunda baʼzan shunday ham boʻladi: oʻquvchilar ayrim soʻzlarning birinchi harfini bilmaganliklaridan ularni lugʻatdan topa olmaydilar. Bu koʻproq p yoki f bilan, x va h bilan boshlanuvchi soʻzlarda yuz beradi. Oʻquvchi bu soʻzlarni oldin oʻzi bilgan harfdan izlaydi. Bu oʻrinda topilmagan ikkinchi harfdan qidirish lozimligi aytiladi. Mashqning bu turi, bir tomondan oʻquvchilarni alfavitdan foydalanishga oʻrgatsa, ikkinchi tomondan topilgan soʻzlarning yozilishini esda qoldirishga yordam beradi. Odatda har bir dars maʼlum darajada «Imlo lugʻati» dan foydalanishni taqozo etadi. Boshqa fanlarni oʻqitishda ham «Imlo lugʻati»ga murojat qilishga toʻgʻri keladi. Shunga koʻra «Imlo lugʻati» qoʻllanma sifatida har bir oʻquvchida boʻlishi zarur.

Maktab «Imlo lugʻati» quyidagi talablarga javob berishi kerak.

1) Oʻquvchilarning soʻz boyligini hisobga olish:

2) Maktab darsliklari va qoʻllanmalari leksikasi lugʻat uchun asos boʻlishi lozim. Maktab va bolalar hayotiga oid soʻzlar hamda oʻquvchilarning yozma ishlarida koʻpchilik oʻquvchilar xato qilishi mumkin boʻlgan soʻzlar lugʻatdan joy olishi kerak.

3) Zarur soʻzlarning urgʻusi koʻrsatiladi. Bu esa oʻquvchi nutqining oʻsishiga, adabiy talaffuz normalarining oʻquvchilar tomonidan mustaqil egallashiga yordam beradi.

4) Lugʻatda orfografik qoidalar boʻlsa, yana ham yaxshi.

1994 yilda «Oʻqituvchi» nashriyotida bosilib chiqqan «Imlo lugʻat» ga oʻzbek orfografiyasining asosiy qoidalar ham kiritilgan.

«Imlo lugʻati» bilan ishlash jarayonida oʻquvchilarga xilma–xil topshiriqlar beriladi.

Talaffuzi bilan yozilishiga mos kelmaydigan soʻzlarni lugʻatdan toptirish, ularni daftarlariga koʻchirtirish, keyin zarur topilsa, ular ishtirokida gap tuzdirish.

Masalan, o unli tovushning yozilishini mustahkamlashda «imlo lugʻati» ning

“A” harfiga berilgan soʻzlar ichida o unlisining choʻziqroq va aniqroq talaffuz etilishiga, urgʻuli boʻgʻinlarda ochiq oʻ tovushiga yaqin aytilishiga, urgʻusiz boʻgʻinlarda a unlisiga yaqin aytilishiga hamda soʻzlarning oxirga urgʻusiz yopiq boʻgʻinida noaniqroq i unlisiga yaqin aytilishiga beshtadan misol topish va ularni daftarga koʻchirish (bular uyga vazifa qilib berilishi ham mumkin).

Abgor

Avvalo

Avlod

Avom

Bu soʻzlarning qaysi biri oʻquvchiga tushunarli boʻlmasa, uning maʼnosi izohlanadi. Yozilishini esda qoldirishi kerakligi uqtiriladi. Talaffuz qoidalariga rioya qilingan holda oʻqitiladi.

Oʻquvchilar chiroyli va xatosiz yozayotganlarida «imlo lugʻati» ga ham katta eʼtibor berishi kerak.

Harflarni almashtirmasdan oʻz oʻrniga yozish kerak. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari dasturiga muvofiq oʻzining fonetik qurilishi soʻzni boʻgʻinlarga ajratish, uning maʼnoli qismlari haqida maʼlumot olish bilan birga bu mavzuga aloqador boʻlgan imlo qoidalarini amalda qoʻllanish malakasini egallab boradilar.

Oʻquvchilarning ana shu imlo qoidalarini amalda qoʻllash bilish malakasini mustahkamlashda koʻchirib yozish mashqidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Koʻchirib yozish mashqi birinchi sinfdan boshlab oʻtkaziladi.

Birinchi sinfda oʻquvchilarning boʻgʻin koʻchirishi, unli va undosh harflar imlosi, kishilar ismi, familiyasi, hayvonlarga qoʻyilgan nomlarning bosh harf bilan yozilishi yuzasidan olgan bilimlarini mustahkamlashda koʻchirib yozish mashqidan foydalanish yaxshi natija beradi. Birinchi sinfning ikkinchi yarmi va ikkinchi sinfdan boshlab koʻchirib yozish mashqi ancha murakkablashib oʻquvchilarni grammatik-orfografik topshiriqlarni koʻchirib yozishga oʻrgatib boriladi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining orfografik bilimlarini mustahkamlashda toʻla koʻchirib yozish mashqining xilma-xil turlarini qoʻllab,

yaxshi natijalarga erishmoqdalar. Ayniqsa, turli grammatik orfografik topshiriqlarini ko‘chirib yozish mashqini o‘tkazishda boshlang‘ich sinf darslarida berilgan mashqlardan tashqari o‘qituvchi tomonidan tuzilgan jadval, turli xil sxema va ko‘rgazmalardan ma’lum orfogrammatikni to‘la yoki tanlab ko‘chirish o‘quvchilarni eng sevgan ma’lumoti bo‘lib qolmoqda.

Boshlang‘ich sinflarda «bo‘g‘in» mavzusini mustaxkamlashda o‘qituvchi doskaga bir qator so‘z bo‘g‘inlarini yozib qo‘yadi, o‘quvchilar esa ularga mos keladigan bo‘g‘inlarni topib hosil bo‘lgan so‘zlarni daftariga yozadilar. Masalan,

Tak... , bul , mak..., ki... ,

Bunday mashqlar orqali o‘quvchilar so‘zlarning bo‘g‘inlardan tuzilishi, unli tovushlarning bo‘g‘in qilishini bilib oladilar.

Unlilar mavzusini o‘tishda esa o‘quvchilarga «imlo lug‘ati»dan ma’lum orfogrammaga oid so‘zlar tanlash va daftarga ko‘chirish topshiriladi. Masalan birinchi bo‘g‘inda a ikkinchi bo‘g‘inda o unlisi bo‘lgan 5 ta so‘z topib daftaringizga yozing va bu so‘zlarning aytilishi bilan yozilishini bilib oling, degan topshiriq beridladi. O‘quvchilar lug‘atdan baho, bahor, jahon, havo, shamol kabi so‘zlarni topib, ularni aytilishi va yozilishini bilib oladilar. Ular imlo lug‘ati bilan ishlashga o‘rganib boradilar.

O‘quvchilarning eng sevimli ko‘chirib yozish mashqlaridan biri rasmi kartochkalarga mos so‘zlarni tanlash va ularni yozishdir. O‘qituvchi biror orfogrammaga oid rasmi kartochkani doskaga iladi, o‘quvchilar unda tasvirlangan tasvirni narsaninig nomini aytadilarva biror o‘quvchi doskaga chiqib uni yozib boradi. Ko‘chirib yozishning bu turi yoddan yozish va lug‘at diktantga o‘xshab ketadi.

P va f undoshlari bilan ishlashda doskaga fabrika, piyola, piyoz, forma, fantan kabi so‘zlar yoziladi va boshqalarga ularni ikki ustunga ajratib yozish topshiriladi. O‘quvchilar topshiriqni bajarib p va f undoshlari ostiga chizadilar, ularning aytilishi bilan yozilishini farqlaydilar.

Tovush va bo‘g‘inlarning birikkan holatda bo‘lishga alohida e’tiborni qaratish lozim. O‘quvchilar nutqini o‘stirish savodga o‘rgatish davrida so‘z ustida

ishlashga doir mashqlar asosida amalga oshiriladi. Nutq o‘stirishning so‘z va lug‘at ustida ishlash, bog‘lanishli nutq ustida ishlash kabi qator yo‘nalishlari bevosita bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, ta’lim jarayonida savodga o‘rgatishning tahlil tarkibiga ko‘ra yaxlit xolat nomoyon bo‘ladi.

Yozuv darslarida mashqlarni o‘tkazish, Alifbe darslarida badiiy asarlarni tahlil etish o‘quvchilarni lug‘at ustida ishlashga qiziqtiradi, so‘z boyligini oshiradi. O‘qituvchi lug‘at mashqlarini o‘quvchilarga tushuntirishda, zamonaviy usullar yordamida darsni olib boradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga ko‘rgazmali qurollar yordamida, test, anketa so‘rovi kartochkalar va jihozlardan foydalanadi.

Savod o‘rgatish davri o‘qishga o‘rgatish darslarida tovush,bo‘g‘in,gap va matn ustida ishlashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish

1-sinf o‘qituvchisi 6-7 yoshli bolalarning ruhiy va fiziologik xususiyatlarini yaxshi bilishi lozim. Yetti yoshli bolalar bir turdagi mashg‘ulot uzoq davom etsa, tez charchaydilar. O‘qituvchi buni hisobga olib mashrulotlarning turi va usullarini o‘zgartib turishi zarur.

Ayniqsa, tayyorgarlik davridagi ishlar beriladigan materiallarning emotsional jihatdan yuksak darajada bo‘lishiga bog‘liqdir, chunki kechagina ularning fikryodi uyin edi. Binobarin, ular o‘qish-yozishdek aqliy faoliyatga birdaniga kirisha olmaydilar; maktabdagi o‘quv ishlarini o‘z xohishlariga bo‘ysundirmoqchi bo‘ladilar.

Bu davrda og‘zaki mashqlar harakat va sezgi a’zolari qatnashadigan faoliyat bilan almashishi lozim: gap tuzish va uni uzun chiziqcha bilan belgilash, gapni so‘zlarga bo‘lish, qisqa chiziqchalar bilan belgilash kabi.

Tayyorgarlik davrida o‘qituvchi bilan o‘quvchi orasida mustahkam aloqa, do‘stlik paydo bo‘lishi zarur. Bunday do‘stlik o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, albatta. Yoqimli muomala, bola ko‘nglini topa bilish, uning nima demoqchi ekanligini xatti-harakati, imo-ishoralardan, o‘qib olish, yutug‘i uchun rag‘batlantirib borish, xatosi uchun koyimasdan, yotig‘i bilan tushuntirish orqaligina do‘stlik uyg‘onib, mustahkamlanib boradi. Bola o‘qituvchini o‘zining eng yaqin kishisi deb bilishi lozim.

Aqliy faoliyat bolalarni toliqtirib qo‘ymasligi uchun darsni ko‘pincha o‘yin-mashg‘ulot tarzida tashkil etish foydali. Bolalarda sezish, eshitish, ko‘rish qobiliyatlarini rivojlantirishda, ayniqsa, didaktik o‘yinlarning ahamiyati katta. Didaktik o‘yinlarning qariyb hammasida («Bo‘g‘inlarga ajrat», «Qaysi harfdan», «Jimjitlik», «Kim nima oladi» kabi o‘yinlarda) harakat elementlari bolalarning jismoniy, aqliy o‘shiga katta ta’sir etadi.

Har bir o‘yin mobaynida bolalarning diqqati, zehni taraqqiy etib boradi. O‘yin-mashg‘ulot paytida bolalar bir-birlarining harakatlarini kuzatib boradilar, narsani ko‘zdan qochirmaslikka, o‘yin qoidalarini va berilgan vazifalarni esda saqlab qolishga tirishadilar, natijada avval o‘rganilgan materiallar bolalar xotirasida yana ham mustahkam o‘rnashib qoladi.

O‘qituvchi 6-7 yoshli bolaning yosh xususiyatini to‘la hisobga olishi, tushunarsiz suhbatlar, tanbehlar bilan ularning ko‘nglini qoldirmaslik zarurligini yodda tutishi kerak.

Bolalarning oilalari haqida, o‘yini, sayr va mehnatlari, ko‘rgan-bilganlari haqida suhbatlar o‘tkazish o‘qituvchining ularni yaxshi bilib olishiga imkon beradi, bola o‘zini o‘qituvchiga yaqin tuta boshlaydi.

O‘quvchilarni dastlabki kunlardan oq jamoat topshiriqlarini bajarishga o‘rgatish (sinf gullarini parvarishlash, o‘quv qurollari va tarqatma materiallarni ulashish, navbatchilik va boshqalar), ularning bajargan ishlarini tekshirib chqib, uni jamoa ravishda baholash bilan o‘quvchilarda burch va topshirilgan ish uchun javobgarlik hissi tarbiyalanadi.

Savod o‘rgatishga tayyorgarlik davrida bolalarning lug‘at boyligini kengaytirish, tasavvurini boyitish zarur ishlardan biridir, bolalar o‘rgangan barcha so‘zlarini nutqda o‘rinli ishlata bilishlari kerak, o‘quvchilar nutqini o‘stirishda o‘qituvchining nutqi muhim rol o‘ynaydi. U adabiy til normalariga rioya qilib, sodda, bolalar tiliga yaqin, tushunarli, yoqimli, jozibador so‘zlashi lozim.

Xat-savod o‘rganish ta’limining muhim bosqichi bo‘lib bu davrda o‘quvchilarga to‘g‘ri o‘qish chiroyli yozish hamda o‘qiganlarini so‘zlab berish o‘rgatiladi. Nutqni gaplarga, gapni so‘zlarga, so‘zni bo‘g‘inlarga ajratish tovushlarni eshitib, talaffuz qilib bir-biridan farqlash, so‘zda tovushlarning birin-кетинligiga e’tibor berishni ham bilib olishlarini ta’minlaydi.

Savod o‘rgatish ishlarini to‘g‘ri tashkil qilish uchun quyidagilarga e’tibor berish lozimligi ishtirokchilarga tushuntiriladi.

1. Ta'limning didaktik jihatlariga e'tibor berib, uni so'nggi yutuqlar bilan to'ldirib borish.

2. O'quvchilarning yosh va fizilogik jihatlariga e'tibor berish.

3. Ularda mustaqil faoliyatni rivojlantirish usullarini keng qo'llash.

4. O'qish va yozishning uzviyligiga e'tibor berish.

5. Alifbo va unga qo'shimcha materiallardan ijodiy foydalanish.

Savod o'rgatishda ta'lim-tarbiyaning zamonaviy tamoyillariga, xalq pedagogikasi, an'analariga, milliy qadriyat va axloqning odob mezonlariga qat'iy rioya qilish;

-o'quvchilaning ruhiy holatlari va o'qish-o'rganishga qiziqish darajalarini hisobga olish;

-yozuvga o'rgatishda ularning tovush- harflarni aniq farqlay olishiga e'tibor beriladi.

Savod ta'limidagi asosiy maqsad va vazifa bolalarga yozish va o'qishni o'rganishda ishonch hosil qilish, o'z bilimlarini hech tortinmay, erkin, burro-burro, mantiqli va ifodali gapirishga o'rgatishdan iborat.

Savod ta'limida bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning xotirasi, diqqati, nutqi, tafakkuri va idrokini tarbiyalash eng muhim omillardan ekanligi o'qituvchilarga tushuntiriladi, usullari o'rgatiladi. .

Savod o'rgatish va nutq o'stirish dastur bo'yicha 128 soat, u 2 davrga bo'linadi a) tayyorgarlik davri; b) asosiy davr.

Ta'limning davr va bosqichlariga ko'ra:

1. Tayyorgarlik (alifbogacha bo'lgan) davrdagi darslar;

2. Asosiy (alifbo) davr darslari.

Tayyorgarlik davridagi darslar o'rganiladigan materialiga ko'ra ikki bosqichga ajratiladi. Birinchi bosqich darslarida o'quvchilar muayyan tovush va harfni o'rganishga tayyorlanadi. Ma'lumki, bolalar tilni bir butun birlik sifatida tasavvur qiladilar. Ana shu tasavvurlari asosida nutqning bo'laklardan tuzilishi o'rgatiladi. Bola nutqning bo'laklardan tuzilishini bilib borishi natijasida uning eng kichik bo'lagi tovush ekanini anglay boshlaydi va savod chiqarishga tayyor bo'ladi. Shundan so'ng bolaga muayyan tovush va uni ifodalovchi shakl-harf tanishtiriladi. Tayyorgarlik (alifbogacha bo'lgan) davrining yuqoridagi

vazifalaridan kelib chiqib 1-bosqich darslari nutqning fonetik bo‘laklarini o‘rganish darslari deb nomlanadi. Bo‘g‘in va so‘zdan unli tovushni ajratib olishning qulayligini hisobga olib, 2-bosqich darslari "Unli tovush va harflar o‘rganiladigan darslar" deb nomlanadi.

Savod o‘rgatish jarayonidagi darslar predmetiga ko‘ra ikki turga ajratiladi:

1. Alifbe darsligi asosidagi o‘qish darslari.

2. Yozuv daftari asosidagi yozuv darslari.

Asosiy davr o‘qish darslari yangi bilim berish bermasligiga ko‘ra quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Yangi tovush va harf bilan tanishtiriladigan o‘qish darsi .

2. O‘rgatilgan tovush va harflarni mustahkamlovchi o‘qish darsi.

3. Bilimlarni takrorlash, umumlashtirish darsi.

Asosiy davr yozuv darslari esa quyidagi turlarga ajratiladi :

1. Kichik harf va bosh harf yoziladigan yozuv darsi.

2. Kichik harflar yoziladigan yozuv darslari.

3. Bosh harflar yoziladigan yozuv darslari. .

4. O‘rganilgan bo‘g‘in, so‘z, gaplarni yozishni mashq qilish darslari. Xat-savod o‘rgatish jarayonida hafta oxiridagi o‘qish darslarning 15-20 daqiqasi sinfdan tashqari o‘qishga ajratiladi.

Alifbe darslarida o‘qishga o‘rgatishgacha bo‘lgan davrgacha 3 davrni o‘tish lozim.

1. Xat-savod o‘rgatish davri.

2. Bo‘g‘inlab o‘qishga o‘rgatish.

3. So‘zlarni o‘qishga o‘rgatish.

Alifbe davrining asosiy vazifasi bolalarning og‘zaki nutqini o‘stirish, tovush talafuzini yaxshilash, o‘zbek tili alifbosidagi barcha harflar va imloviy belgilarini o‘rgatishdan iboratdir. Hozirgi o‘zbek alifbosida bir harf bilan (*a, b, d kabi*) va ikki birikmasi bilan (*sh, ch, ng*) ifodalanadigan tovushlar bor. Bu davrda tovush-harflarni o‘rgatishda alifbo tartibi emas, balki tovushlar talaffuzining oson-qiyinligi hamda bo‘g‘in va so‘zlarning soddaligi, harf shaklining qulayligi, hisobga olinadi. Alifbe davri uch bosqichga bo‘linadi:

1. Birinchi bosqich.

Alifbe davrining 1- bosqichiga quyidagi ishlar amalga oshiriladi :

- 1) gap, soʻz, boʻgʻin, tovush haqida tushuncha hosil qilish;
- 2) unli, undosh tovushning talaffuzi yuzasidan mashq qilib, ularni birbiridan farqlash;
- 3) kesma harflar bilan ishlash 1 va 2 boʻgʻinli soʻzlarni ravon oʻqiy olish;
- 4) oʻqiganlarni gapirib berish;
- 5) soʻzlarni toʻgʻri oʻqish, chiroyli yozish qoidalariga rioya qilish;
- 6) gapni bosh harf bilan boshlab, oxirida tegishli tinish belgisini qoʻy
- 7) bolalarda eshitib yozish malakasini shakllantirish, diktant yozishni mashq qildirish;

2. Ikkinchi bosqich. .

Ikkinchi bosqichda unli tovushlar boʻgʻin hosil qilishi bilan tanishtiriladi.

Bu bosqichda bolalar ikki undosh oʻrtasida unli kelgan yopiq boʻgʻinli (*qish, qush, qum, moʻl*); 4-5 harfli ochiq va yopiq boʻgʻinlar (*dalam, baliq, kiyik*); ketma-ket kelgan bir xil undoshli soʻzlar (*pilla, doʻppi, avval, koptok, yongʻoq*); 6 harfli yopiq boʻgʻinli soʻzlar (*qishloq, gulzor, Gulnoz*); uch boʻgʻindan iborat soʻzlar (*Mavluda, Xolmirza, Gulnora*) bilan tanishtiriladi.

3. Uchinchi bosqich.

Alifbe davrining uchinchi, bosqichida ayrim kichik va bosh harflar, chiziqcha, tutuq va koʻchish belgilari oʻrgatiladi. Shuningdek bu bosqichda "j" harfi (*Joʻra, joja, jiyda va jurnal, gijda non*) soʻzlarida ikki xil tovushni bildirishi uqtiriladi.

Oʻquvchilarni chiziqcha (-) bilan tanishtirganda, u aka-uka, katta-kichik kabi soʻzlar orasida qoʻyilishi taʼkidlanadi.

Tutuq belgisini tushuntirish uchun *aʻlo, jurʻat*, kabi yoziladigan ayrim zarur soʻzlarning jadvali tuziladi va yodlatiladi. Shuningdek, *p-j; x-h* undoshlarini oʻrgatishda ularning aytilishida alohida ahamiyat beriladi.

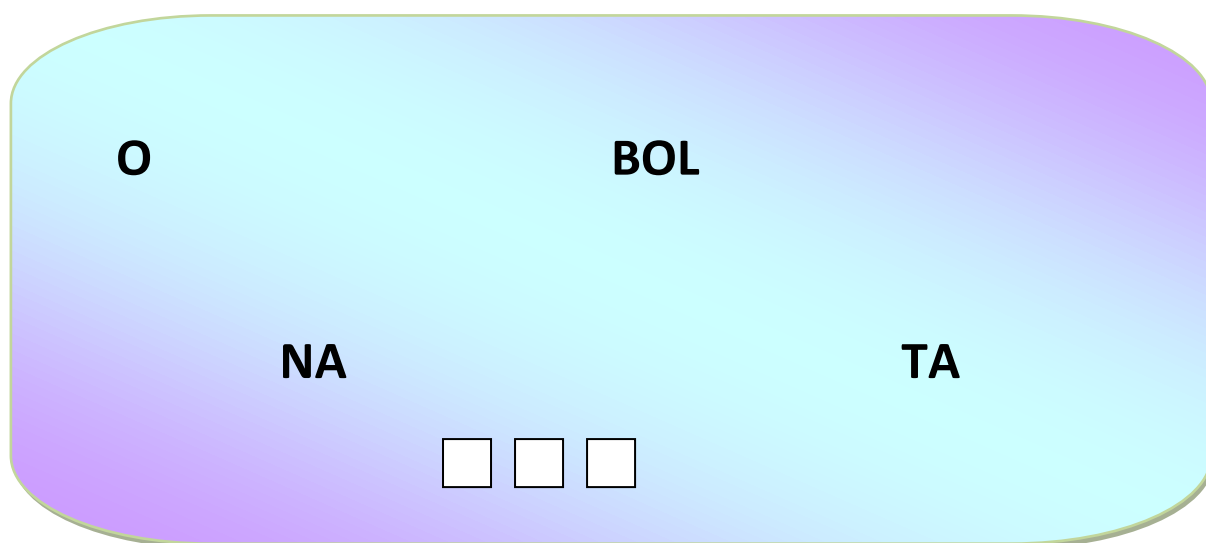
Bolani dastlab oʻqish jarayoniga tayyorlash uchun unga nutqning asosiy tovushlari alifbogacha tayyorgarlik tanitiladi. Tovush nimaligini 6- 7 yoshli

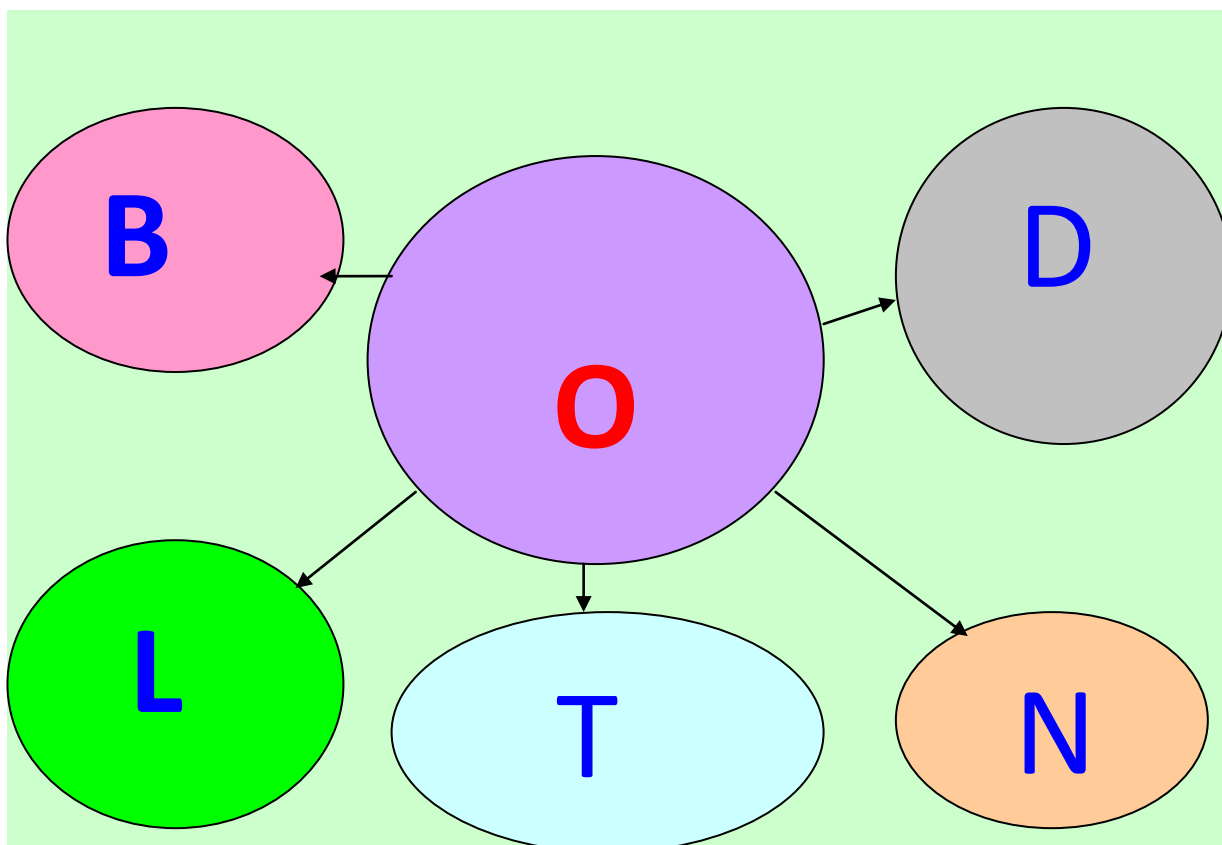
bolaga tushuntirish bo'g'in, so'zlarni tushuntirishga nisbatan bir oz qiyinroq bo'ladi. O'quvchilarni tovush bilan tanishtirish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rish, alohida ish usullari tanlash zarur. Yaxshisi, so'zdan tovushni ajratib olish kerak.

Ba'zi bolalar ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladilar, buni hatto o'zlari ham sezadilar. Bunday bolalarga ana shu tovushlar ko'p uchraydigan so'zlarni qayta-qayta mashq qildirish kerak. Masalan, R tovushini yaxshi talaffuz qila olmaydigan bolalarga *rom, randa, o'rtoq, o'roq, qirra, arra* kabi so'zlarni sinfda ham, sinfdan tashqari mashg'uilotlarda ham ko'proq aytish lozim.

Har bir (harfni) tovushni bo'g'indan ajratib olgandan keyin bolalarning diqqatini shu tovushning xususiyatlariga tortish, uning qanday hosil qilinishi amalda ko'rsatish va bolalarga aytish lozim. Aks holda o'quvchilar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qiladigan bo'lib qoladilar.

1-ilova

. O‘qituvchi maxsus tayyorlangan alfavitdan xohlagan harfini ko‘rsatadi. O‘quvchilar navbat bilan harfning nomini va unli undoshligini aytadilar.

Masalan: A-unli, B- undosh.

(bu o‘yin unli va undosh tovushlar haqida tushunchalar berilib bo‘lgach o‘tkaziladi.)

1-slayd.: bu o‘yin bo‘g‘in ko‘chirishga doir. Bunda o‘qituvchi tomonidan tuzilgan “Bo‘g‘in jadvali”dan xohlagan bo‘g‘in ko‘rsatiladi. O‘quvchilar shu bo‘g‘inni o‘zlari topadilar. Masalan:

BA	BO	BI	BU	BO‘	BE
DA	DO	DI	DU	DO‘	DE
VA	VO	VI	VU	VO‘	VE
LO	LA	LI	LU	LO‘	LE
MA	MO	MI	MU	MO‘	ME

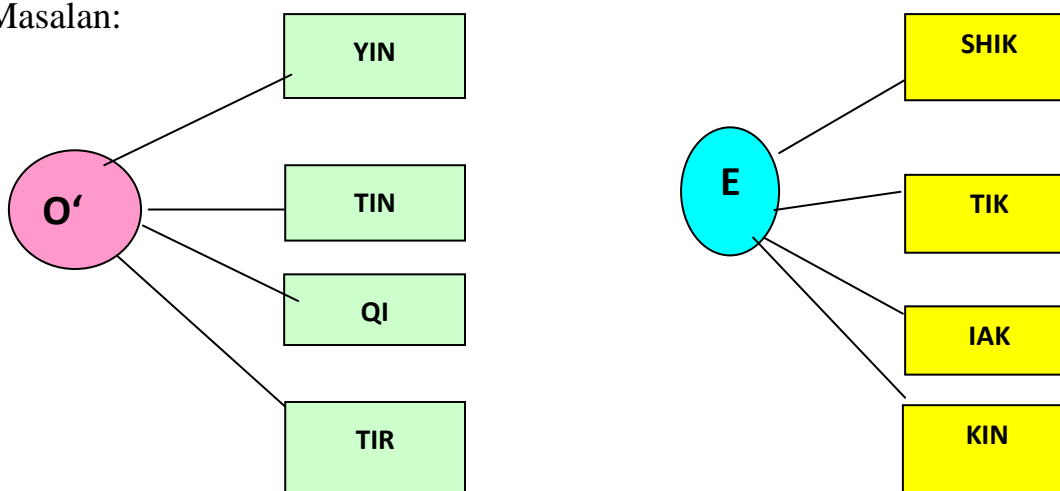
KA	KO	KI	KU	KO‘	KE
PA	PO	PI	PU	PO‘	PE

BO-LA, BO-BO, BO-TIR, BO-BIR, ...

Bu o‘yin o‘quvchilarning bo‘g‘indan so‘zlar tuzish va bo‘g‘in ko‘chirish qoidalarini o‘zlashtirishlariga yordam beradi.

2-slayd. O‘qituvchi istagan unli harfni ko‘rsatadi. O‘quvchilar shu unli tovushga bog‘lanadigan bo‘g‘in topib, og‘zaki ravishda so‘z yasaydilar.

Masalan:

Bu o‘yin o‘quvchilarning so‘zni to‘g‘ri yozish va to‘g‘ri talaffuz qilishlariga yordam beradi.

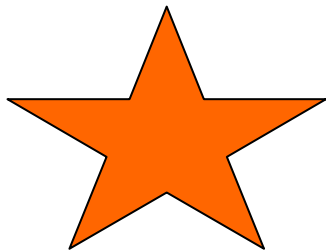
3-slayd. O‘qituvchi turli narsalar rasmlaridan 3-4 ta ko‘rsatadi, birinchi bo‘g‘inni o‘zi aytadi. Ikkinchi bo‘g‘inni o‘quvchilardan so‘raydi.

Masalan: Ki-tob. Qu-yosh. Qa-lam. Gi-los...

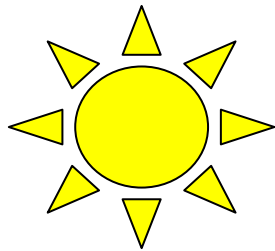
4-slayd. O‘qituvchi kesma harflardan xohlagan so‘zni yozadi, o‘quvchilar o‘qiydilar. O‘quvchilarga ko‘zlarini yumib turishlarini buyuradilar. O‘qituvchi esa, so‘zdagi bir harfni almashtirib, so‘zning ma‘nosini o‘zgartiradi. Qo‘l ko‘targan o‘quvchiga o‘qitiladi va bu hol bir-necha bor takrorlanadi.

5-slayd. O‘quvchilarga tanish bo‘lgan narsa rasmlaridan ko‘rsatiladi. O‘quvchilar shu narsa nomini bildirgan so‘zni bo‘g‘inga bo‘lib daftarlariga yozadilar.

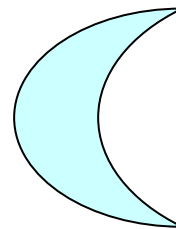
Masalan:

YUL-DUZ

QU-YOSH

OY

O'qituvchi so'zni bo'g'inga to'g'ri ajratgan o'quvchilarni rag'batlantiradi.

6-slayd. O'qituvchi 5-6 ta so'zni aralashtirib ko'rsatadi. O'quvchilar shu so'zlardan gap tuzadilar.

7-slayd. O'quvchilarga rasmlar ko'rsatiladi. Rasm asosida matn tuzish topshiriladi.

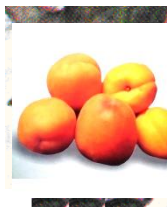
O

||

3

O

E

I

2

Berilgan soʻzlardagi harflarni koʻrsatilgan raqamlar tartibi bilan oʻzgartirib yangi soʻz hosil qiling.

Berilgan ta'limiy o'yinlardan savodxonlik bayramlarida ham unumli foydalanish mumkin. Keltirilgan o'yinlar namuna sifatida berildi, undan ijodiy foydalanish imkoniyatlaringiz juda ko'p.

Xulosa qilganda, faqat analiz yoki faqatgina sintez bilan kifoyalanib bo'lmaydi, ammo tafakkur faoliyatining u yoki bu turi yetakchi rol o'ynaydi. So'zni analiz qilish bilan o'quvchi so'zni leksik ma'noga ega bo'lgan bir butun sifatida anglaydi, bu – sintezdir, so'z sintez qilinganda uning tovush tarkibiga diqqat jalb etiladi, bu esa analizdir.

Umuman, savod o'rgatish jarayonida analitik-sintetik ishlar sistemasi bolaning aktiv fikrlashini ta'minlaydi. Analitik-sintetik ishlar usuligina o'quvchilarning bilish mustaqilligini ta'minlaydi, «muammoli» vaziyat yaratadi, bolalarda kuzatuvchanlikni, ziyraklikni o'stiradi.

Demak, savod o'rgatish davrida asosiy usul analiz-sintez ya'ni tahlil-tarkib tovush usulidir. Shunga ko'ra, darsning samaradorligini yanada oshirish, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirish maqsadida qo'llaniladigan ta'limiy-didaktik o'yinlar ham shu usullarga asoslangan bo'lishi, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday ta'limiy-didaktik, qiziqarli o'yinlar 7-10 daqiqa davom etishi mumkin.

XULOSA

Boshlang'ich sinf savod o'rgatish darslarida lug'at ustida ish olib borish o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning lug'at boyligini oshirish asosan maxsus tizimdagi mashg'ulotlar jarayonida amalga oshirildi.

O'quvchilarga faqatgina so'zni o'rganibgina qolmay, balki so'zning ma'nolarini ham o'rganib olishga imkoniyat yaratish zarur. Masalan: olma-ot, olma-fe'l, olma-daraxt mevaning bir turi, olma-harakat nomi ekanligini bilib oldilar.

Darslarda lug'at minuti o'tkaziladi. Imlo lug'atlari bilan ishlandi. Izlanishga ham alohida e'tibor beriladi. Masalan: «O» tovushi yoki «A» tovushi bo'yicha so'zlar topib keling kabi. Ko'rgazmalilik, jadval, sxema, taraqatma materiallardan ham foydalanish mumkin.

Lug'at ustida ishlash jarayonida quyidagilarga e'tibor berish kerak.

- har bir ish turlarini tashkil etishda ma'no jihatidan o'zaro bog'liq bo'lgan bir guruh so'zlardan kerakli so'zni tanlashga o'rgatish;
- yangi so'zlarni eshitib, tushunib faol qo'llashni muayyan izchillikda o'z fikrini bildirish maqsadida ushbu so'zlarni turli vazifada qo'llash imkonini yaratish.
- muammoli vaziyatni yaratish.
- zamonaviy usullarda lug'at ustida ishlashning turli mashg'ulotlarda ko'rsatish.

O'quvchining lug'ati qancha boy, rivojlangan bo'lsa, uning nutqi boy bo'ladi, o'z fikrini aniq, ifodali, ravon bayon eta oladi.

Savod o'rgatish darslarida lug'at ustida ishlash 4 ta asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi. Bular quyidagilar:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, yangi so'zlarni, shuningdek o'quvchilar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'anolarini o'zlashtirish;
2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish;

3. Lugʻatni faollashtirish;

4. Adabiy til.

Lugʻat ustida ishlash jarayonida oʻquvchilarning:

1. Soʻz boyligini oshirishga;

2. Soʻz maʼnolarini tushunib olishga, nutqini shakllantirishga;

3. Oʻquvchilarni fikrlash imkoniyatiga, mustaqillikka undash;

4. Imlo lugʻati bilan ishlashga

;5. Faollikka, soʻzlarni nutqda toʻgʻri qoʻllay olishiga erishish.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalqta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF – 5712- sonli Farmoni. QHMMB: 0619/5712/3034-con, 29.04.2019.
2. Nurmanov V., R. Rasulov O‘zbek tili jadvallarda. –T.: «O‘qituvchi», 1999.
3. Ro‘ziboeva O‘. va boshq. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish. –T.: «O‘zbekiston», 2001.
4. Safarova R. va boshq. Savod o‘rgatish darslari. . –T.: «Tafakkur», 2021.
5. Husanboeva Q. Adabiy ta’limda mustaqil fikrlashga o‘rgatish asoslari. – T.: «Sharq», 2017
6. Qosimova K. va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: «Nosir», 2019
7. Qosimova K. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: «O‘qituvchi», 2018
8. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish printsiplari va metodlari. – T.: «O‘qituvchi»,2020.
9. G‘afforova T. va boshq. Savod o‘rgatish. – T.: «O‘qituvchi», 2017.
10. G‘afforova T. va boshq. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik.-T.: —Sharq||, 2021.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish darslarida lug'at ustida ishlash metodikasi.....	4
Savod o'rgatish darslarida lug'at ustida ishlashning o'ziga xos xususiyatlari.....	15
Ona tili va o'qish darslarida lug'at ustida ishlashning zamonaviy usullari	19
Lug'at ustida ishlashning shakli, usullari va vositalari.....	21
Savod o'rgatish davri o'qishga o'rgatish darslarida tovush,bo'g'in,gap va matn ustida ishlashda pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	25
Xulosa.....	36.
Foydalanilgan adabiyotlar.....	38

